

AITZOL ETA EUSKALTZALEAK

Tolosan 1996-X-17an

Lurdes Otaegi Imaz

Gaurko egunez Aitzol zenaren jaioteguna gogoratzeko bildu garelarik, haren lan eta emaitzen bitarteko izan zen *euskaltzaleak* elkartearen inguruko azalpen batzuk eman nahi nizkizueke, sarritan aipatu arren, irudi lainotsu xamarrak estaltzen baititu elkarte honen zeregin, ezaugarriak eta bilakaera. Aitzolen aktibitate zabalean kultur arloari soilik lotuko natzaio ni, beraz, kultur eragile gisa, edo oraindik zehazkiago, literatur eragile gisa eginiko lan handiari.

Ondoren azaltzen saiatuko naizenez, 1927-1930 bitartean Jose Maria Agirre "Lizardi" k diseinatu zituen *euskaltzaleaken* egitura, antolaketa eta aktibitateak. 1930etik aurrera, aldiz, Errepublikaren etorrerarekin batean, Aitzolek hartu zuen taldearen gidaritzza eta apurka-apurka eratuz eta finkatuz joan zen, Pizkundearen azpiegitura kultural eta literarioaren oinarria bilakatu arte.

Olerkariak plazaratzea, ezagutzera ematea eta liburuak argitaratzen eta saltzen laguntzea izan zen *euskaltzaleaken* asmo nagusienetako bat, zalantzarik gabe. Halere, *euskaltzaleaken* aktibitateen ingurura bildu ziren idazleak lehendik ere ezagunak ziren, garaiko aldizkari eta egunkarien bidez ematen zituzten euren lanak ezagutzera, ezizenez sinatuak. Halere zalantza gabekoa da *euskaltzaleak* taldeak eskaini zien azpiegiturak elkartu zituela, eta beren artean aski ezberdinak baziren ere, denak xede euskaltzale, kulturzale eta literario anbiotsuetara bideratzea lortu zela.

Euskaltzaleak taldearen proiektio horretan bi norabide eta bi epe ere defini daitezke garbi: 1927an Arrasaten sortu zenetik 1930 artekoa, Lizardik egituratu eta gidatu zuen epea dugu lehenengo hau. Bigarren epea, ezagunena, 1930tik 1936 artekoa da, eta Aitzol izan zuen eragile eta gidari. Lizardiren garaia sortze eta eratze epea izan zen, Aitzolena finkatzeko garaia.

Lehen epeari buruz Lizardiren eta Aitzolen artikuluen bidez ezagutzen ditugu zenbait zehaztasun. Aitzolek, garai horretan Bartzelonan ziharduen elizagintariak misiolaritza arloan emaniko zereginetan, baina ongi ezagutzen zituen hemengo aktibitate guztiak, Lizardi adiskidearen bidez. Honela kontatzen ditu Aitzolek Lizardi hil ondoko artikulua batean taldearen sorrera eta lanei buruzko gorabeherak:

“El mes de octubre de 1928 inició (Lizardi) una campaña de prensa en euskera y en erdera sobre acción euskerísta, que explanó en diez artículos. Surgió la polémica. Y Lizardi concibió la actividad al servicio de esta iniciativa. Hizo estudios detallados sobre el nuevo diario, editó un número espécimen; escribió artículos y conferencias para crear ambiente; proyectó presupuestos; ideó una encuesta; recabó colaboraciones y, por fin, en el Cursillo de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos pronunció dos conferencias sobre el tema.() Convertido ya en cerebro y alma del movimiento renacentista organizó las recordadas fiestas literarias euskaldunes de Andoain en honor a Laramendi y fue uno de los más eficaces colaboradores del Día de la Poesía Vasca de Rentería, así como del Niño Euskeldun de Segura, del del Euskera en Ber-gara...” (“El poeta J.M. Agirre “Xabier Lizardi” 1933, Yakintza)

Lizardik *Euskaltzaleak* emaniko egitura eta xedeak azaltzen dituzten zen-bait idatzi eta artikulu baditugu lekukotzat, baina horietan adierazgarrienak Zumaia eta Arrasateko bilereterako prestatu zituen hitzaldietan aurki ditzakegu. 1930ko bi hitzaldi horietan Lizardik aurreko urteetan eginiko lanak jaso eta ebaluatu ondoren, Zumaiakoan xede eta egitura berriak zedarritu zizkion. Gutxi gora-behera honela labur daiteke Lizardik esaten zuena: Euskaltzaleak 1927an sortu zela Arrasaten “lagunarte euskaltzale bat”en gisan, eta handik aurrera talde hori hazitzea eta ugaltzea izan zela asmo nagusia.

Lizardiren hitzetan esateko, Euskaltzaleak taldeko partaideei ez zaie “eguneroko xentimoa eskaintzea” besterik eskatzen, urteko kuota 3,6 pezetakoa izaten zen eta, horrenbestez, ez zitzaion euskaltzaleari ideario jakin bati atxikitzea eskatzen. Euskaltzalea izatea zen baldintza bakarra, Lizardik “abertzaletasun pittinena” esanez formulatzen zuen aportazio xumea besterik ez zen behar. Gainerakoan, bakoitzak bere ideia izan zezakeen:

“Zer egin nai degu “Euskaltzaleak” bazkun hontaz?... Lagun-arte ugaria egin nai denduke. Euskera ta euskotasunaren aldeko eguneko xentimoa dalarik sari laburrena, bazkide asko ta asko bildu nai genituzke. Euskal-Erria osoan gure egoen itzala zabaldu. Biotz oneko euskaldun oro, bildu gure lantegian, zein politikakoak diren begiratu gabe(...) Guk ez, guk eztiogu inori osoko gizakia izatea eskatzen. Guretzako naikoa da abertzaletasun pittiniena, eguneko xentimoz neurtu ditekenez abertzaletasun pixka aski degu. “(Zumaiako itzaldia. 1930-III-9, *Kazetari-Lanak*”, Erein 1988, 252 orr.)

Ordurarte antolatutako ekintzak euskararen aldeko aktibitateak ziren bati-pat: haurrak eta helduak euskaltzaletzera bideraturiko jaialdiak eta ospakizunak, baina kultur arloko bestelako ekintzetara ere heldu nahi izan zuen elkar-teak Lizardiren proiektuari jarraituz: Egunkaria sortu nahi zuen, argitalpenak egitea eta ezagutzera ematea liburu ferien bidez, egunkarietako kritika eta iruzkinen bidez. Orokorrean euskal kulturaren adierazpen modu guztiei erraztasunak ematea zuen helburu: liburu feriak, jaialdi euskaltzaleak eta literarioak, antzerki saioak, irratisaioak...

Antolaketari zegokionez, berriz, Lizardik euskal idazleak elkarrekin harremanetan jartzea izan zuen asmo nagusietako bat. Elkar ezagutzeko eta elkarrekin lankidetzan aritzeko bideak urratzea. *Euskaltzaleak*en bidez euren izen eta ezizenen zerrenda lortu eta Euskal Idazle Batza eratzea lortu zuen: la “Federación de Escritores Euskéricos” eta aldika-aldika bilduarazten zituen, Egunkariaren proiekturako kolaborazioak lortzeko. Sortze lanak bipiltzeko asmoz sortu ziren sariketa edo jaialdiak lehenengo Andoainen Larramendiren omenez, eta aurreraxeago, Jautarkolen omenezko 1930eko Lehen Olerti Egun ospetsua.

Santo Tomás egun batez, Donostiako Parte Zaharreko “cenáculo” batean, hots, elkarte gastronomiko-kultural horietako batean sortu zen asmo hori, ziu-rrenik, Donostiako giro kulturalako pintore, arkitektu, eskultore eta idazle batzuek osatzen zuten GU taldekoak bildu ohi ziren elkarte gastronomiko-kultural batetik ez urruti. Gudaurreko Donostiako Parte Zaharreko elkarteak kultur el-kargune garrantzitsuak izan ziren, bistan denez.

Eta, nire ustez, arira dator honetaz ere hitz egitea, izan ere sarritan gertatzen da gudaurreko garai honi buruzko idea xelege xamarrek topatzea: batzuek idealizazio eta nostalgia handiz begiratzen diote, gerraurreko garaiei epika gisako batek kutsaturiko ikusmira dute; beste batzuek aldiz, beren abarkei begira bizi izandako jeltzide mordo bat izan balira bezala gaitzetsiko dituzte aisa. Baina bi ikuspegiak dira gezurrezko eta kaltegarri. Garai hartako esperientziatik guri ongi etorriko litzaizkigukeen irakatsiak alferrik galtzeko arriskutan jartzen gaituzte eta.

Lizardi, Labaien, Aitzol, Lauaxeta, Aita Estefania, Orixe Zaitegi eta beste asko hezur-mamizko pertsonak izan ziren, beren garaiko arazoei eta munduari begiak irekita begiratzen zietenak, eta garaiko korronte ideologiko eta artistikoen berri bazutenak. Joera handia nabaritzen dut gerraurrekoak patroï baten neurrira ebakiak zirela pentsatzekoa: “euskaldun fededun eta kitto” lemaren azpiko paradigmak sartzen dira sarri, erreparu handirik gabe.

Baina, izatez, oso ezberdinak ziren elkarren artean eta joera ezberdinak zituzten hainbat puntutan: formazioz alde handiak zeuden, norberaren talantea ezberdina zen, zaletasun literarioak ere bai, hautatzen zituzten eredu lingüistikoa ezberdinak ziren... Garaiko giro politikoarekin zuten harreman hestuak ere irudi topiko zenbait sortu izan ditu, baina, denak abertzale ez baziren ere, gehienak nazio baten kultura propioa berreskuratzen ari zirelako kontzientziak ziharduten.

Halere, debate irekian ziharduten bestelako idearioak eta joerak zeuzkan jendearekin. Froga gisa, ikus Aitzolen 1934ko artikuluan olerkarietako batzuk Olasagasti pintorearekin eta Cabanas-Erauskinekin izandako eztabaiden berri ematen digunean:

“Va ya para los cuatro años. Era el mismo Donosti “zarra”. El día ferial de Santo Tomás. Día memorable por tanta iniciativa renacentista. Departían los

poetas euskaldunes “Lizardi”, “Jauregi” y “Orixe” y el comediógrafo Labayen, con los pintores Kabanas-Erauskin y Olasagasti. Dialogaban sobre arte. Estos últimos, más apegados al “universalismo”, al ecumenismo del arte. Aquellos con una concepción más racial, más particularista de la emoción artística. Sostenían los liberales que el verdadero arte es el que nace de los véneros inagotables del alma popular, de tan enorme poder creativo, que sin su colaboración apenas se haya creado una obra grandiosa por ningún poeta ni escritor. Y surgían las citas de Homero, Virgilio., Petrarca, Dante, Milton, Shakespeare...en cuyas obras iban citando los elementos folklóricos indiscutibles con los cuales edificaron sus ingentes producciones. La mejor manera por tanto, de cooperar a la cultura artística universal es hacerlo a través del alma popular, en cuyas entrañas nos movemos y nos hemos amamantado. No lo rechazaban del todo nuestros pintores, () pero estaban sometidos a una fuerte corriente universalista, que en más que en ningún género en las artes plástica y pictórica había influido la postguerra. No más fronteras, y menos en la del arte...” (AITZOL:Idazlan guztiak. VI. alea, Los pintores en el Renacimiento Vasco. 1934, 10-11 orr.)

Euskaltzaleaken bilakaerarekin jarraituz, Aitzolek 1930ean zuzendaritza hartu zueneko garairaino joango gara. Lizardiren eskutik talde antolatu bat heredatu zuela esan daiteke bi mila inguruko bazkide multzo zabala zuena eta herri guztietara hedatzen zen egitura eraikia zuena Lizardiren gestio garaietatik. Idazleek ere *Euskaltzaleaken* bidez elkarrekiko harremanak eginak zituzten, esana dugunez...

Bestalde, bazkide sistemaren bidez, gutxienezko eskuartekoak ere bazituzten beren aktibitatearako eta irakurlego potentzialaren zerrenda ere egina zuten.

Aitzolek *Euskaltzaleaken* sareari etekin berria atera ahal izan zion 1930etik aurrera, Primo de Riveraren diktadura amaitua zelarik, erakundeen diru-laguntzak jasotzen hasi zirelako eta Errepublika garaian argitaratzen hasi ziren egunkari eta aldizkari berrien bidez promozionatu ahal izan zituelako taldearen aktibitateak. Zehazkiago hitz eginez gero, esango genuke Aitzolek *El Día* egunkaria bilakatu zuela *Euskaltzaleaken* aktibitateen bozgoragailu ozena eta 1933an ateratzen hasi zen *Yakintza* aldizkaria izan zela taldearen emaitza kulturalen hedabide nagusia.

Aitzolek 1930ko lehen artikuluetan isladatzen duen giroak zerbait berria du Lizardiren artikuluen aldean, zentsura politikoak Lizardi jartzen zion bozala kenduta hitz egiten du Aitzolek, honen aipamenak askoz esplizitoagoak dira, aktibitateak askeagoak eta ugariagoak.

Argitaratu zuen lehen artikuluetako bat “Optimismo y actividad” izenekoak izenburuan bertan ematen du ezagutzera zein zen giroa, aski adierazgarria gertatzen da: lanerako amorru biziz dabil bera eta bere inguruan dabilzanean eragiten die bizkor. Horieta batzuk oso ezagunak dira, aipatuak ditugu daogeeneko, beste batzuk, aldiz, ez dute urteen ahanzturaren muga gainditu: Al-

tzeta, Aberri, Mendi-Lauta, Atarrene, Otarra eta Udalamendi, Luzear eta Ayanbe, eta hauekin batera aipatzen du Aitzolek Lizardiren izena “juntamente con Lizardi que modela su alma y dirige su acción”.

Urte horietan idazleak ugaritu, gogo-berotu eta laguntzeko ahaleginean jarraitzen zuten euskaltzaleek, eta horretarako antolatzen ziren jaialdi, sariketa, liburu-feria eta abarretan ahalegintzen ziren, literaturak berpizkunde kulturaleetan indar berezia zuela sinesten baitzuten. Berez, Aitzolek lehen urte hauetan garatu zuen aktibitateak lehendik Lizardik zedarrituriko proiektuaren espuru berean ihardun zuten.

Izan ere, Lizardik eta Aitzolek egoeraren ikuspegi objektibo bera edo oso antzekoa baitzuten: beren ustez, modernitateak eta progresoak hil ala biziko auzia jarria zion euskal kulturari eta nortasunari, eta kinka larri horretatik ateratzeko aurrera egin beharra zegoen. Nola? Euskal kulturari hazteko baliabideak eta tresnak emanaz, eta bereziki literaturgileei erraztasunak emanaz, zeren, beren ustez, literaturak indar berezia baitzuen jendearengan eragina izateko eta hizkuntzaren berpizkundera motorraren funtzioa izateko.

Helburu horretarako Lizardi eta Aitzolek osatu zituzten proiektuek plano kulturalan ziharduten biek baina ezberdintasunak nabari daitezke bien artean: Lizardik ongi ezagutzen zuen literaturaren bilakaerari buruzko ikuspuntu autonomoagoa eduki zuen beti. Sinesten zuen literaturak kultur banguardía izateko funtzioa bete zezakeela, giro kulturala bizkortu eta berpizteko funtzioa izan zezakeela, baina nolabaiteko indar hori ez zela berehalakoan sumatzeko modukoa izango pentsatzen zuen, beharrezkoa izango zela legamia jartzea noizbait ogia altxatzeko, hazia erein behar zela aurrenik noizbait landarea erne eta zuhaitz bihurtzeko.

Baina Lizardiren ustez berpizkunde kulturalak belaunaldiak behar zituen, eta estrategiarik arrakastatsuenak ere ez zezakeen berezko bilakaera hori aldatu. Lizardirentzat literaturak bere bideak ditu eta ezin dira bihurriak diren bide-zihorrak zuzen bihurtu...

Aitzolek aldiz, literaturak eta hizkuntz berpizkundeek elkarrekin omen duten harreman hestuan sinesten du; bere ustez, beharrezkoa da euskal literatura bizkortzea eta herriarengan eragina izango duen literatura egitea, herriaren bizitza kulturala indartu dedin. Aitzolek Probenzako Mistralen efektua bilatzen du, edo oraindik hobea litzatekeena, Finlandian Lonrot poetak bere herriaren arima eta nortasun kulturala bilbatuz idatzirik “Kalebala” obraren eragin handia. Hango fenomeno nazional hura euskal herrian errepikatzea nahi zuen. Euskal Herrian ere posible zela sinesten zuen literatur obra hark Finlandian pizturiko kontzientzia nazionala indartzeko fenomenoak gertatzea.

Lizardik belaunaldiak beharko zirela ikusten zuen, Aitzolek aldiz, berehalako fruituak lor zitezkeela epe laburrean.

1930ko artikuluetan jadanik guztiz mamiturik zegoen literaturaren zereginari buruz Aitzolek zuen ideia, eta zein-nolako tokia ematen zion literaturari kultur proiektu orokorrean. Urte horietan Europako hizkuntza minoritarioen bilakaerari buruz ezagutzen zenak (Beljika, Txekia, Finlandia, Irlanda...) eta berak euskal kasuaren inguruan eginiko hausnarketek eraman zuten *Euskaltzaleaken* bidez gauzatzzen saiatu zen proiektua moldatzera, euskal herriko bizkude kulturala bizkortzeko.

Proiektu heldua eta zoritua zen 1930ean artikulua argitaratzen hasi zenerako *El Día* eta *Euzkadi* egunkarietan.

Halere, 1930-36 bitarteko denboran zehar Aitzolen ikuspuntua aldatuz joan zen pixkanaka, batez ere garaiko irakurle eta ikusleek, hots, garaiko euskaldunek berak eragin nahi zuen mugimenduari emaniko erantzun epelaz ohartu ahala. Liburu salmentak motelak omen ziren, euskal egunkaria atera ahal izateko harpidetza zabaltzeko saioek porrot egiten zuten, erakundeak ere gero eta mukerrako agertzen omen ziren dirulaguntzak ematerakoan, euskal eskoletako matrikulazioa oso geldoa...

Aitzolek 1933rarteko epean argi eta garbi promozionatu zituen literatura arloan Europako literaturaren bidetik jotzen zuten olerkari berrizaleen lanak. Abangoardiako lana egiten zutenen alde, bideak urratzen ziharduten Lizardi, Loramendi eta Lauaxetaren lanen promozio sutsua egin zuen, *Euskaltzaleaken* sustatze gaitasun guztiaz baliatuz: kritikak eta iruzkinak eginarazi eta argitaratu, liburuen propaganda egin, hitzaldiak eta abar antolatu, sari literarioak eman... Apostu garbia egin zuen literaturaren berrikuntzaren alde, euskal literatura aberastu egiten zutela sinesten zuen, nahiz eta aldi berean gure "Kalebala" egingo zuen euskal idazlea bilatzen ziharduen eta Orixe zeukan horretarako aukeratua. Euskal herriaren kantua sortzeko gaitasuna zeukan idazle doioia zela sinesten zuen...

Laister nabaritu zuen Aitzolek idazle berrizaleen lanek ez zutela irakurlegoan eta euskaldunen artean berak nahi eta espero bezalako erantzunik sortzen; bere ustez, arazoa idazlan horien maila jasoegian zegoen, berrizaleen hizkera zail eta bihurria zen zabalkunde motel horren errudun nagusia.

"Neroni naiz erruduna" esanez adierazi zuen Aitzolek 1933an joera berrizaleekiko etsia. Berak apoiatu izan zuen bide abangoardiazaleari okerra irizten hasi zen, bere ustez, idazle berriak "liluratu eta desbideratu" egiten zituen, eta irakurlegoari errazago gertatuko zitzaizkiokeen litertatur fruiturik gabe geratzen omen zen euskal literatura.

Aitzolek dioenez, idazleek "euskal estetika" sortu behar dute tradizioan oinarriturik, bere ustez, euskal herriak bai baitu "edergaietan bere kera berezia" eta horixe da euskal estetika berriaren oinarritzat hartu behar dutena artistek.

Herri olerkigintzaren ekarriari oharturik eginiko Aitzolen proposamen honek arrazoi hirukoitza izan zuela pentsa genezake. Alde batetik, euskal kultu-

raren erroen berreskurapenean saiatzen ari ziren mende hasierako euskal kulturaren sortzaileen kezka berak ikutua zegoen Aitzol, Barandiaran, Lekuona, Kizkitza etabar bezala. Kasu honetan Aitzolek euskal estetika berezkoa eza-gutzera emateaz gain, sortzaile berriei hartan inspiratzeko proposamena egiten zien.

Izan ere, eta hau izan daiteke bigarren arrazoa, olerkigintza herrikoia irenburuetatik edateko joera indarrean zebilen garai hartan Europa aldean. Espainian nahiz Frantzian sinbolismoaren eta surrealismoaren garaikide izan zen beste joera hau ere, herri olerkigintzaren iruditeria eta zenbait teknika berreskuratu eta berrerabiltzeko ezaugarri berezia zuen joera literarioa, alegia.

Aitzolen kasuan European garaiko literatur joera izatearen arrazoiari euskal nortasun bereziaren taxua berreskuratzeko gogoia ere erantsiko zitzaion beraz. Baina bada oraindik beste arrazoirik Aitzolek joera hau hobesteko, arrazoi pragmatikoa, alegia: olerkigintza herrikoia ekarriaz baliatzen den mogimendu honek sorturiko literatura ulterterrezagoa zaio irakurle arruntari.

“Antziñako oituren piztutzea” izeneko artikuluan olerkigintza mota herrikoia honek zuen adieraztasuna eta erakargarritasuna azpimarratu zituen, zalantzarik gabe, bere ustez, entzulegoa adiago egongo zen tankera honetako literatura jaso eta estimatzeko.

Beraz, Aitzolek herri literaturaren estimazio bolada honetaz baliatu nahi zuen helburu pragmatikoak lortzeko, arrazoi praktikoa zituen olerkari “yakin-tsu”en taxua eta joerak alde batera uzteko.

Nolanahi ere, herri literaturara joaz gaintu nahi izan zuen Aitzolek bere ustez garaiko idazle-irakurleek bizi zuen kontraesana edo krisia. Baina, urteak aurrera egin ahala krisi horrek konponbide txarra zuela nabaritzen joan zen.

Irakurleak erakartzeko ahaleginaren porrota nabarmena zen bere ustez, antolatzen ziren aktibitateetan izaten zen partaidetza gero eta motelagoa zen, euskal irakaskuntza hautatzen zuten gurasoak gutxiegi ikastolak irekita mantendu ahal izateko, egunkarietako euskal artikulua hautatzen zituzten irakurleak bakanak...

1935-36 aldera giro politiko abertzalea guztiz sukartsu eta iskanbilatsua bazen ere, Aitzoli iruditzen zitzaion eferbeszentzia horrek ez zuela isladapenik euskal bizitza kulturalan, eta euskaraz eginiko produkzioak ez zuela nazioaren bebizkundearen zegoian tokirik eskuratzen, erdaraz garatzen ari zela erabat...

Errealitateak zapuztu egiten zituen Aitzolen proiektuak. Gaurko begieztan ikusirik proportziorik ez da ikusten egoera guzti honetan: euskal gizarte euskaldunaren maila eta kontzientzia eskasa dugu alde batetik, edonoren gogorik beroena izozteko moduko paisaia zen, Lizardik berak aitortu zuenez; baina bestetik, *Euskaltzaleak* garaturiko aktibitateak bere horretan eman zitzaizkien

fruituei buruz eta eragin zezakeen mogimenduari buruz Aitzolek prospektiba anbiziotsuegiak zituela ere nabaritzen da.

Errealitate hori ezagutuz, Aitzolek azken urteetan lagun artean nahiz publikoki adierazi zuen ikuspegi etsituaren errudun nagusiak bere proiektuaren gehiegizko anbizioa eta mekanizismoa dira. Berak espero zituen epe laburre-rako fruitu haiek ez ziren inondik ageri, berehalako efikazioa horrek huts egin zion, nahiz eta berez euskal pizkunde mogimendu kulturala bera edo bere emaitza konkretuetako batzuk balioarriak izan, geroak frogatu duenez. Zeren euskal literaturaren eta kulturaren perspektiban ikusirik, Aitzolen Pizkunde garaia euskal literaturaren urrezko aroa izan zen, Euskaltzatzek taldearen inguruan bildu zen belaunaldi literarioa gure lirikaren gailurra.

Dudarik ez izan bihotz osoz aritzen zen Aitzol harritu egingo lukeela Lizardi, Lauaxeta eta Orixereren liburuek euskal literaturaren pespektiban merezi izan duten balorazioak eta estimazio handiak. Gudaondorengo agorraldiaren paisaian balio berezia hartu zutelako alde batetik, baina baita idazle eta kritikoei haiei lanen berezko kalitatearen aitoparen ondorio. Ikusiko luke neurri handi batean Aitzolek berak eragin eta bultzatu zuen Pizkunde mugimenduaren errealizazioei buruz azken urteetan hartu zuen etsimendu handia ez dela oraingo balorazioetan isladatzen.

Beharbada giltza zerean dago, Aitzolek gehiegi espero zuela kultur mogimendu horretatik, bete ezin zuen funtzioa erantsi nahi ziola literaturari euskal gizartearen eta kulturaren bilakaeran, eta honi inposatu nahi izan zion erritmoa ez zezakeela literatura bezalako aktibitate artistiko independientak onartu.

Aitzolen proiektua efikaziaren irizpideari lotuegi zegoen, berehalako eragina hartzen zuen helburutzat, baina literatura eta kultur mogimenduak ez izaki hain erraz gidatzekoak nonbait... Lizardi esan zion moduan, ezinezkoa zen literaturgile guztiek orkestra bateko interpreteak bezala "txotx" baten agindutara makurraraztea. Literatura artea zen eta idazleei beren "eskuera" behartzeko eskatzea ezinezkoa. Idazle asko, saio asko eta belaunaldiak behar ziren, antza, fruituak ikusi ahal izateko.

Literaturaren bilakabideari eta funtzioari buruzko usteetan urrunegi joana bazen ere, Aitzol eragile aparta izan zen, gainerakoan sakabanatuegia, indargabetuegia eta noragabetuegia hazten ari zen euskal literaturaren bide erratuiei zentzu bat eman zien; betebeharrak anbiziotsua eman zien eta batez ere, ahal izan zuen neurrian, azpiegitura literarioa eskaini zien, gero berak espero ez zuen aldetik jo bazuten ere.

Izan ere, Aitzolek bilatzen eta lortzen baitzituen inork baino trebeago *Euskaltzaleak*en aktibitateetarako laguntzak patrika publiko nahiz pribatuetan, berak antolatzen baitzituen liburu eta aldizkariak argitaratzeko harpidetzak eta banaketa sistemak, liburu feriak eta argitalpenetarako diruak... Berak bihurtu zuen *El Día Euskaltzaleak*en aktibitateen bozeramaile eta hedatzaile...

Luzea litzateke Aitzolek eragindako aktibitate guztiek osatzen zuten azpiegituraren sarea osoki azaltzea baina, laburki esanez, bera izan zen euskal literaturaren urrezko literatur aroari azpiegitura literarioa ehio zion pertsona, halere, tamalez, berak ezin izan zuen behar bezala nabarmendu gudaurreko urte zalapartatsu haietako giroan azpiegitura horren babesean sorturiko emaitzarik ederrenen balio intrinsekoa.

Berak literaturaz haruntzagoko beste zerbaiti oharturik ziharduen, sortze lan horiek gizartean izango zuten eraginari begira alegia, eta euskal kulturaren berpizkundeak kezkatzen zuenez, ez zitzaion iruditu lan berrizaleak euskal gizartea eta kultura pizteko gai zirenik. Bere ustez, euskal gizartean giro abertzale sukartsua bizi bazen ere, euskal gizartea irakiten zegoela bazirudien ere, euskarak ez zuen euskal gizarte eta kultura berrian izan beharreko tokia eskuratu. Horrek susmarazten zion euskal nortasunak eta berezko kulturak arrisku handian jarraitzen zuela.